

הגדתי היום לה' אלוקיך

מורנו הרב יצחק מרדכי הכהן רובין שליט"א

דרשת ליל הסדר תשע"ח

אמירת הלל בליל הסדר

עוד יש לעיין שתיקנו חכמים לומר את הלל בתוך ההגדה, כמבואר במשנה דף קט"ז ע"א ומחלקים אותו לשניים חלק לפני הסעודה וחלק לאחר ברכת המזון, ולדעת הרבה ראשונים זהו עיקר אמירת ההלל בליל ט"ו, וגם זאת יש להבין מה השייכות של אמירת ההלל למצוה של סיפור יציאת מצרים שעניינה הוא סיפור השיעבוד וסיפור הגאולה.¹

עוד אנו מוצאים בסדר ההגדה שמלבד הסיפור על יציאת מצרים ואמירת הלל, אמרו חכמים שיש לומר עוד הודאות ותשבחות, כדאיתא במשנה דף קי"ז ע"ב רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר, ונחלקו בגמ' דף קי"ח ע"א מהי ברכת השיר די"א יהללוך ה' וי"א נשמת כל חי וי"א ה' רועי לא אחסר, ועוד אומרים הלל הגדול, הצד השווה בכולם שיש בהם שבח והודאה לקב"ה על רוב חסדיו.

מצה נקראת לחם עוני שעונין עליו דברים הרבה

הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא במצרים, מצה נקראת לחם עוני ואיתא בגמ' בפסחים דף ל"ז ע"א דנחלקו אמוראים דמחד כתיב לחם עוני ומאידך הקרי הוא "עוני", ולכן ס"ל לר"ע

¹ נחלקו הראשונים לעניין ברכה על הלל זה של ההגדה כיון שאנו מפסיקים בו באמצע, ולפי חלק מן הראשונים הטעם לאמירת הלל בבית הכנסת בתפילת ערבית בליל ט"ו הוא כדי שיוכל לברך עליו, ועיין בדברי השו"ע והרמ"א סי' תפ"ז ס"ב שנחלקו האם לדינא מברכים על ההלל שבבית הכנסת, שמנהג בני ספרד לברך והרמ"א נקט שלא לברך. [וכבר האריכו בנידון זה גדולי הפוסקים והמנהג הרווח שמברכים על הלל שבבית הכנסת].

² הלל זה של ליל הסדר שונה משאר הלל של ימות השנה, דבכל ימות השנה אין אומרים את ההלל אלא ביום וכדאיתא בגמ' מגילה דף כ' ע"ב וילפינן לה מדכתיב "ממזרח שמש עד מבואו", ועוד דבשאר ימות השנה אומרים אותו מעומד ואילו בליל הסדר אומרים אותו מיושב ועיין בראשונים שנתנו טעם לדבר שמתוך שמחלקים אותו לא מטרחינן אותו לעמוד בכל פעם, ועוד שלילי פסחים הוא דרך הסיבה וחירות [עיין משנ"ב סי' תכ"ב ס"ק כ"ח].

והגדת לבנך ביום ההוא

הגדה של פסח נקראת "הגדה" כיון שמקיימים על ידה את המצוה של "והגדת לבנך ביום ההוא" ובה מוזכר סיפור יציאת מצרים שהייבים לספר בליל הסדר, ובפשטות סוגיין דעלמא שעניין סיפור יציאת מצרים הוא לספר את כל התלאות וקושי השעבוד של עם ישראל במצרים ואת הניסים הגדולים שנעשו לאבותינו ביציאת מצרים.

סדר ההגדה בנוסח של פרשת ביכורים

מצינו לשון "הגדה" בתורה בפרשת ביכורים "הגדתי היום לה' אלוקיך", ואיתא במשנה פסחים דף קט"ז ע"א שסדר אמירת ההגדה הוא מארמי אובד עמי עד שיגמור כל הפרשה כולה, אמירה זו היא פרשת ביכורים, ובעל ההגדה מסדר את התיבות של פרשת ביכורים ומבאר אותן אחת לאחת על פי הפסוקים בספר שמות. ויש ליתן טעם בדבר אמאי קבעו לומר את סדר ההגדה בדיוק כפי מה שאומרים בפרשת ביכורים², שהרי עיקר עניינה של פרשת ביכורים היא ליתן שבח והודאה על חסדיו של מקום ואינה באה לספר בניסי יציאת מצרים, שהרי מביא הביכורים אומר את הפרשה לפני הכהן ובודאי שאין המכוון שיגיד אותה לכהן ויספר לו את סיפור יציאת מצרים, אלא וענית ואמרת כלפי הקב"ה, והוא מעניין הכרת טובה וכדאמרו חז"ל וענית ואמרת לומר שאינך כפי טובה, ויש להתבונן שבאותה אמירה גופא יוצאים בליל הסדר ידי חובת סיפור יציאת מצרים.³

³ ובפשטות י"ל דשם מצינו נוסח קצר של סיפור יציאת מצרים, שו"ר בהגדה עם ביאורי הגר"ח קניבסקי שליט"א שכתב "כאן רומז בקצרה כל העניין".

² ועיין בהגהות מיימוניות על סדר ההגדה של הרמב"ם בסוף הלכות חו"מ אות ב' שהביא את דברי הראב"ה בביאור עניין אמירת דצ"ך עד"ש באח"ב ב"ר"ת, שהוא רמו לאומר מקרא ביכורים שיאמר את המכות בסדר הזה ולא כפי שהם כתובים בספר תהילים, ומבואר שמביא הביכורים היה מפרט יותר ממה שכתוב בפרשה.

שהמשמעות היא כדרכיב לחם "עני" ומה דקרינן לחם "עוני" היינו שעונין עליו דברים הרבה, ופרש"י שגומרים עליו את ההלל ואומרים עליו את ההגדה. נמצא דכל מה שהמצה נקראת "לחם עוני" הוא על שם שעונין עליה דברים הרבה, ומה הם אותם דברים הלל וההגדה.

בפסח לא מברכים שעשה נסים ולא מזכירים בתפילה על הנסים

בחנוכה ובפורים אנו מברכים ברכת שעשה נסים לאבותינו, ויש לעיין מה נשתנה פסח שבו נגאלו ממצרים ולא מברכים ברכה זו^ה, ומצינו תירוצים שונים בראשונים^ו ומהם שביארו שהברכה שמברכין אשר גאלנו וכו' באה במקום ברכת שעשה נסים^ז.

אמנם גם ביאור זה טעון ביאור מה נשתנה ליל הסדר שההודאה על הנס נעשית בנוסח אחר ודלא כפי שתיקנו לנו חז"ל בשאר נסים. ועוד קשה שלא מזכירין כלל על הנסים לא בתפילה ולא בברכת המזון.

והנה המושכל הראשון שמצות סיפור יציאת מצרים היא לספר ולהודות על כל הנסים והנפלאות שנעשו לנו במצרים, והיינו כמהלך טבעי של בני אדם המספרים את הקורות אותם וכמו שבחנוכה אנו מספרים על הנסים שארעו בתקופת בית חשמונאי ובפורים על ניסי המגילה, ונתייחד עניין סיפור יציאת מצרים שעשאו הכתוב

^ה ועיין בגמ' ברכות פרק הרואה אימתי מברכים שעשה לי נס במקום הזה ואימתי מברכים שעשה לאבותינו נס במקום הזה, ואימתי מברכים הגומל לחייבים טובות, ומכלל הדברים עולה שתיקנו חכמים ברכות שונות על כה מיני נסים, ואילו ביציאת מצרים שהוא הנס הגדול מכולם לא תיקנו ברכה כלל.

^ו עיין פרישה סי' תע"ג אות ב' שהביא מהמהרי"ל [בסדר ההגדה עמ' ק' סי' י"ח] שכתב הטעם משום דמצוה הכתובה בתורה היא ואין מברכין שעשה נסים אלא אמצוה דרבנן כגון חנוכה ופורים, ורב עמרם [סדר ר"ע ח"ב סי' ע"ט] כתב הטעם משום דיום ישועה הוא ועדיף מנס, עכ"ל.

^ז עיין טור ריש סי' תע"ג שכתב ואינו מברך שעשה נסים לפי שעתיד לאמרו בהגדה, וכתב ב"י שכ"כ הרוקח סי' רפ"ג וז"ל ואין מברכין שעשה נסים שהרי יברך ברוך אתה אשר גאלנו וזהו כמו שעשה נסים, עכ"ל. ויש להטעים שבחנוכה ובפורים מברכים שעשה נסים בשעת קיום המצוה, דבחנוכה אומרים אותה בשעת הדלקת הנרות ובפורים בשעת קריאת המגילה, אזי הזמן הנכון לאומרה בליל הסדר הוא בשעת אמירת ההגדה. ויש להוסיף שבפסח לא מזכירים "על הנסים" במטבע התפילה ובברכת המזון משא"כ בחנוכה ובפורים, ואפשר שכל אמירת ההגדה בליל הסדר היא כנגד אמירת על הנסים שעניינו סיפור הנס שהיה ושעליו אנו מודים, שהרי על הנסים נאמרת בברכות ההודאה וגם סדר ההגדה הוא על זה הסדר.

חובה ומצות עשה לספר בליל ט"ו. אמנם כשמעיינים בציווי התורה רואים שהסדר הוא הפוך לגמרי, וכל מה שנעשו לנו הנסים הוא כדי לספר לבנים. כדרכיב בקרא [שמות י', ב'] למען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים ואת אותותי אשר שמתי בם וידעתם כי אני ה'. נמצא שכל עשיית המופתים בארץ מצרים היתה כולה למען תספר^ח.

ולפי זה י"ל שלכן אין מברכים שעשה נסים ולא מזכירים בתפילה על הנסים ועל הנפלאות, כיון שניסי יציאת מצרים הם במהלך שונה משאר הנסים, דכל כולם לא באו אלא כדי לספר באזני בנך ובן בנך, ואת זה אנו עושים במצות סיפור יציאת מצרים, וממילא כל התכלית של עשיית האותות והנסים מתקיימת בהגדה, ולכן לא שייך לברך ברכת על הנסים דברכה זו שייכת רק על נס שנעשה למטרת הצלה משא"כ ניסי מצרים שבאו כדי לספר את הנסים^ט. ולכן גם לא מזכירים בתפילה ובברכת המזון כיון שאין זה סדר נסים רגיל של הודאה על נס.

בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים

ולפי זה אפשר ליתן טעם נוסף בהא דבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שהקשו קמאי איך שייך להרגיש זאת בדורות שאחרי דור היוצאים ממצרים, אבל אם המכוון באותות ובמופתים הוא למען תספר באזני בנך ובני בנך, נמצא שעיקר התכלית היתה הסיפור שיעבור מדור לדור, ודור יוצאי מצרים היו רק בבחינת היכי תימצי להעביר את מה שראו לדורות הבאים, אבל בשורש הדברים אין הבדל מהותי בין הדור ההוא לדורות הבאים, ואתי שפיר שבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו "כאילו הוא יצא ממצרים", כיון שהנסים של יציאת מצרים נעשו לאותה תכלית של "למען תספר" לכל הדורות.

^ח וזאת מלבד מה שעל ידי זה נענשו המצרים וכדכתיב [בראשית ט"ו י"ד] וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנוכי, וראה בדברי הגרי"ז מה שביאר בזה. ועיין רש"י [שמות ז' ד'] עה"פ ואני אקטה את לב פרעה והרביתי את אותותי ואת מופתי בארץ מצרים, וכן מדתו של הקב"ה מביא פורענות על אומות עבודי כוכבים כדי שישמעו ישראל ויראו, שנאמר הכרתי גויים נשמו פינותם וגו' אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר.

^ט ולכן גם הזכרת הנס נעשית בדרך אגב בתוך ברכת אשר גאלנו שעיקרה על הגאולה.

^י ואף שבכל הנסים המכוון הוא הודאה והכרה בעל הנס, מימ בניסי יציאת מצרים מפורש בקרא שסדר הדברים הוא כדי לספר.

ולכן המצה נקראת לחם עוני שעונים עליו דברים הרבה, והיינו שגומרים עליו את ההלל ואומרים את ההגדה, אמירת ההלל היא חלק עיקרי ממצות ליל ט"ו, היא באה לקיים את החלק של לשבח ולהלל.

ועיין בלשון הרמב"ם בספר המצוות מצוה קנ"ז שצונו לספר ביציאת מצרים בליל חמשה עשר בניסן בתחילת הלילה כפי צחות לשון המספר וכל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח השם נקמתנו מהם ובהודות לו יתברך על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב.

וזוהו הטעם לאמירת הלל בתוך ההגדה, שהלל זה הוא בכלל השירות והתשבחות שעלינו לומר מלבד עצם הסיפור על השעבוד והגאולה, והדברים מפורשים להדיא בדברי רב האי גאון שביאר דהטעם שאין מברכין על ההלל שבהגדה לגמור את הלל, שאין אנו קוראין אותו בתורת "קורין" אלא בתורת אומר "שירה", שכן שנינו רבן גמליאל אומר וכו' ובסופה לפיכך אנו חייבין להודות להלל".²

והשתא אתי שפיר אמאי מזכירים בליל הסדר גם שהביאנו לארץ ישראל ובנה לנו את בית הבחירה שהוא בכלל ההטבה השלמה שעליה אנו צריכים להודות".³

ועל פי זה יש מקום לומר שעיקר נוסח ההגדה מיוסד על פרשת ביכורים, דכיון שכל עניינה של פרשת ביכורים היא ההודאה לבורא עולם, וכן בהגדה השבח וההודאה הם חלק עיקרי לכן מתאים ביותר הנוסח שמקורו בפרשת הביכורים.

הקונה מזוהו בזו אחד וקבעה בפתחו ונתכוין בענינה כבר הודה בחידוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו, וגם בנבואה, והאמין בכל פינות התורה, מלבד מה שהודה שחסד הבורא גדול מאוד על עושי רצונו, שהוציאנו מאותו עבדות לחרות.

² תשובות הגאונים שיע"ת סי' ק"ב מובא בר"ן פרק ע"פ בסוגיין.

³ ומצינו בגמ' לחד מ"ד שביאר דברכת השיר היינו ה' רועי לא אחסר, והיינו שהגדת השבח והשירה הם על החסד הגדול שעשו הקב"ה עמנו.

וזוהו עניין הסמיכות בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שנאמר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בעצאתי ממצרים", שלא את אבותינו בלבד גאל הקב"ה, אלא אף אותנו גאל עמהם. ולכאורה יש להתבונן מה משמעות הדברים כאילו הוא יצא ממצרים שנאמר "בעבור זה עשה ה' לי בעצאתי ממצרים", והרי טו"ס הוא לא היה במצרים, ולפי הנ"ל יתפרש בעבור זה עשה ה' לי בעצאתי ממצרים, שהרי כל התכלית של יציאת מצרים היתה הסיפור לדורות הבאים, וזוהי כל תכלית של והגדת לבנך, נמצא שבעבור זה יתפרש כפשוטו "בעבור זה" והיינו כל הנסים", ושפיר שייך למימר "עשה ה' לי".

מצות סיפור יציאת מצרים כוללת בתוכה גם שבח והודאה

וביאור כל הענין הוא שהמכוון במצות סיפור יציאת מצרים הוא בתרתי, להזכיר הן את היציאה מעבדות לחרות והן להודות להלל ולשבח לבורא עולם על כל הטובות שעשה עמנו.

וכן הוא להדיא בגמ' פסחים דף קט"ז ע"א, אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה, עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא מאי בעי למימר ליה, א"ל בעי לאודיי ולשבוחי. א"ל פטרתן לומר מה נשתנה, פתח ואמר עבדים היינו.

וכן לשון בעל ההגדה בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים וכו' לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל ולשבח וכו' ונאמר לפנינו שירה חדשה ואז אומרים את ההלל. ולשון "לפיכך" פירושה נתינת טעם לדבר, וגם כאן פירושה הוא שיעיאת מצרים מביאה אותנו להודות לשבח ולהלל.

אמירה זו של הודאה ושבח אינה רק אמירה של תודה כעין מה שאדם רגיל לומר למי שעשה עמו טובה, אלא זהו חלק מסדר ההגדה שמלבד סיפור הפרטים שהיו ביציאת מצרים ישנה בחינה נוספת והיא ההודאה לבורא עולם על כל הנסים והנפלאות שתכליתם הוא מעמד הר סיני שקירבנו המקום לעבודתו".⁴

⁴ וכבר עמדו הראשונים מפרשי התורה בביאור תיבת "בעבור זה" עיין אבן עזרא ורמב"ן ועוד ראשונים מש"כ בזה.

⁵ ועיין בדברי הרמב"ן טו"פ בא במה שביאר את כל עיקר ענין המצוות העוסקות בזכר ליציאת מצרים, וז"ל והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים של ישתכחו ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלוקים, כי

ההודאה בליל הסדר היא הן על גאולת הגוף והן על גאולת הנפש

סדר ההודאה בליל הסדר כולל הן הודאה על גלות הגוף והן על גלות הנפש¹⁰, ולכן מתחילים מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו, זהו מכלל סיפור יציאת מצרים, בשונה מסיפור העוסק בהצלת הגוף שיש לומר בו שהוא בא להזכיר את כל הנסים המופלאים של הקב"ה איש מלחמה ראו עמים ירגזון, הסיפור על גאולת הנפש אין בו להזכיר מאומה מהנפלאות כיון שהוא פועל יוצא מההצלה הגופנית, וכל כולו הוא הודאה ושבח לבורא עולם על ההצלה הרוחנית של כלל ישראל ביציאת מצרים ובכל הדורות¹¹.

אפילו כולנו חכמים מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים

אפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו זקנים כולנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח¹². וכבר הקשו קמאי מה החידוש של בעל ההגדה, שכפל ושנה ושילש בחובה על

¹⁰ הארכנו במק"א לבאר ולדייק את הדברים בסדר ההגדה ובדברי המפרשים. והדברים מבוארים ומדויקים היטב בדברי הרמב"ם, דהנה איתא במשנה פסחים דף קט"ז ע"א מתחיל בגנת ומסיים בשבח ונחלקו האמוראים מה הביאור של המשנה מתחיל בגנות רב אמר מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו ושמזאל אמר עבדים היינו. ועיין לשון הרמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ז' ה"ד "וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח, כיצד מתחיל ומספר שבתחלה היו אבותינו בימי תרה ומלפניו כופרים וטועין אחר ההבל ורודפין אחר ע"ז, ומסיים בדת האמת שקרבנו המקום לו והבדילנו מן התועים וקרבנו ליחודו, וכן מתחיל ומודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים וכל הרעה שגמלנו ומסיים בנסים ונפלאות שנעשו לנו ובחירותנו, והוא שידרוש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה, וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח". ומבואר ברמב"ם שאין זה רק בכלל מאתים מנה דמי שמתחיל מארמי אובד עמי כבר כלל בתוך דבריו את הדעה הסוברת שמתחיל מעבדים היינו, אלא הן שתי דעות חלוקות בעיקר טעם ההזכרה, שהרי הרמב"ם מסיים לכל שיטה מה הוא הסיום של השבח, והיינו שיש כאן שתי מהויות שונות של סיפור: [א]. המצב הרוחני של עם ישראל. [ב]. המצב הגופני של עם ישראל. וכאשר מספרים בליל הסדר מתעסקין בבי הגאולות גם יחד.

¹¹ ולפי כל הנ"ל ישנו הבדל מהותי ויסודי בין מצות והגדת לבנך לבין מצות זכירת יציאת מצרים, דבליל הסדר מהות הסיפור שונה בתכלית שעניינה גם להזכיר את כל המאורעות שהיו במצרים וגם להודות ולהלל, וחלק זה לא קיים בשאר ימות השנה.

¹² ואמר בזה הסבא מקלם וצ"ל הרי זה משובח היינו שהמספר נהיה משובח יותר. ולפי הנ"ל א"ש שכל מי שמודה ומכיר טובה ותודה נעשה משובח טפי.

כולנו לספר ביציאת מצרים, והרי זו מצות עשה שנוהגת בכלם. והביאור בזה שלא תהיה הווה אמינא שכל עניין הסיפור הוא הידיעה גרידא של הנסים, לכן מדגישים לנו שחובה על כולם לספר כיון שעיקר המצוה הוא הסיפור ולא רק הידיעה, ועוד שכיון שעניין ההגדה הוא גם להודות ולהלל, יש בנותן טעם להדגיש שכולם חייבים בו ואפילו מי שכבר יודע היטב את כל סיפור יציאת מצרים אם לא יעסוק בסיפור הדברים יהיה חסר לו בלהודות ולהלל.

ומצינו בדברי אבודרהם בביאורו לברכת מודים, שביאר אמאי במודים יש נוסח של מודים דרבנן, משא"כ בשאר התפילה ששליח ציבור אומרה לבדו, ונתן טעם לדבר וז"ל ואומרין הודאה קטנה המתחלת כמו כן במודים, שאין דרך העבד להודות לרבו ולומר לו אדוני אתה על ידי שליח, אלא כל אדם צריך לקבל בפיו עול מלכות שמים, ואם יקבל על ידי שליח אינה קבלה גמורה שיוכל להכחיש ולומר לא שלחתי.

נמצא שהודאה צריך כל אחד לומר בעצמו ולא לצאת בה על ידי חברו. ולכן גם בהגדה שיש בה הודאה לקב"ה חובה על כל אחד לספר אפילו חכם ואפילו זקן וזו מצוה מוטלת על כל יחיד ויחיד וגם כאשר האב מספר לבנו מתקיים הסיפור על ידי שניהם¹³.

הגדה מלשון הודאה

ועיין באבודרהם שהביא בשם י"מ טעם להא דסיפור יציאת מצרים נקרא בלשון "הגדה" משום שהגדה היא מלשון הודאה ושבח לקב"ה על שהוציאנו ממצרים, וכמו שמתרגם בירושלמי עה"פ "הגדתי היום לה' אלוקיך" פירושו "אודינן ושבחינך יומא הדין קדם ה' אלוקים".

¹³ והארכנו במק"א דספור יציאת מצרים ואמירת סדר ההגדה אינם שייכים כלל לדין שומע כעונה, אלא שכך סדר המצוה של סיפור דברים שאחד מספר והשאר שומעים, ומבין שניהם מתקיימת המצוה. והיינו שאין גדר המצווה הגדה ודיבור בעלמא שכל אחד יאמר בפיו, אלא עצם המצווה לספר לאחר כמו שנאמר "והגדת לבנך" ועל ידי המספר והשומע [האב והבן] מתקיימת המצוה. דהרי זה פשוט דכשאמרה תורה והגדת לבנך, האב והבן שניהם יוצאים ידי חובת הסיפור.